

DOI: 10.11649/sfps.2016.019

Anna Zielińska

(Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie)

Rec.: *Sprachliche Säkularisierung. Semantik und Pragmatik*,
Hrsg. von Alicja Nagórko, Georg Olms Verlag,
Hildesheim–Zürich–New York 2014, 466 S.

Recenzowana monografia zbiorowa włącza się w nurt badań nad językiem religii, jednak – jak pisze Alicja Nagórko w przedmowie – w odróżnieniu od teolingwistyki, która zajmuje się różnymi wariantami tekstów religijnych, prezentowane badania koncentrują się na funkcjonowaniu religijnej leksyki w świeckim dyskursie (Nagórko, 2014, s. 11). Tematyka tomu dotyczy procesów językowej sekularyzacji, badanych z perspektywy różnych dyscyplin humanistycznych: kulturoznawstwa, socjologii religii i – przede wszystkim – językoznawstwa, w tym semantyki, kognitywistyki, pragmalingwistyki i leksykografii. Zostały w nim opublikowane prace prezentowane na trzeciej międzynarodowej konferencji zorganizowanej przez zespół realizujący projekt Niemieckiej Wspólnoty Badawczej (niem. Deutsche Forschungsgemeinschaft) pt. „Säkularisierung religiöser Lexik vor dem Hintergrund gesellschaftlicher Veränderungen (Deutsch, Polnisch, Slowakisch, Tschechisch)” (pol. Sekularyzacja leksyki religijnej w kontekście zmian społecznych (niemiecki, polski,

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2016.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

słowacki, czeski) w Instytucie Sławistyki Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie (11–14.11.2013). Tom składa się z 26 opracowań naukowych uczonych z Niemiec, Polski i Słowacji, wprowadzenia autorstwa Alicji Nagórko pt. „Vorwort der Herausgeberin” (pol. Słowo wstępne od redaktorki naukowej) oraz Aneksu zawierającego „Biobibliographien der Verfasserinnen und Verfasser” (pol. Notki biobibliograficzne autorek i autorów). Artykuły składają się na części tematyczne: I. „Religiöse Key-Words-Liste” (pol. Lista religijnych słów-kluczy), II. „Einzelne Key-Words im Fokus” (pol. Poszczególne słowa-klucze), III. „Die Rolle der Phraseologie” (pol. Rola frazeologii), IV. „Der Wortschatz im sozio-kulturellen Kontext” (pol. Słownictwo w kontekście społeczno-kulturowym).

Problemem naukowym monografii jest rozróżnianie semantyki i pragmatyki w opisie leksyki religijnej używanej w dyskursach niereligijnych. Pojawia się pytanie, czy zatracenie pierwotnego religijnego znaczenia leksemu stanowi wynik semantycznego procesu prowadzącego do polisemii (wyodrębniania się znaczenia profanum obok sacrum), czy też jego użyciem w określonej sytuacji komunikatywnej w celu osiągnięcia np. efektu ironii lub patosu. Badania opierają na analizie materiału leksykalnego i frazeologicznego wyekscerpowanego z różnych źródeł, m.in. słowników różnego typu, korpusów językowych, artykułów medialnych, w tym prasowych, internetowych, radiowych, literatury publicystycznej oraz popularno-naukowej, komentarzy sportowych i blogów internetowych. Artykuły przedstawione w I części tomu „Religiöse Key-Words-Liste” (pol. Lista religijnych słów-kluczy) odnoszą się do słownika „Sacrum und Profanum. Religiöse Lexik in der Allgemeinsprache (Deutsch, Polnisch, Slowakisch, Tschechisch)” (pol. Sacrum i profanum. Leksyka religijna w językach ogólnych (niemiecki, polski, słowacki, czeski)), zwanego berlińską listą słów-kluczy (niem. Berliner Key-Words-Liste) dostępnego on-line na stronie (www2.hu-berlin.de/sacrumprofanum/index.html). Jest to słownik o charakterze porównawczym, ponieważ dotyczy areału zachodniosłowiańsko-niemieckiego, który jest obszarem historycznych kontaktów kulturowych i językowych. Zagadnienia związane z makrostrukturą tego leksykonu przedstawia artykuł Alicji Nagórko pt. „Die Berliner Key-Words-Liste” (pol. Berlińska lista religijnych słów-kluczy). Niektóre opracowania podejmują tematy kontrastywne, np. „*Pokora/Demut* im Sprachvergleich” (pol. *Pokora/Demut* – porównanie języków) Anity A. Michalak, w którym opisano funkcjonowanie leksemów *pokora* i *Demut* we współczesnym polskim i niemieckim dyskursie publicznym; „*Sinn und Verantwortung – Säkulare Begriffe in religiöser Verwendung (anhand des Tschechischen und Deutschen)*” (pol. *Sens i odpowiedzialność – sekularne*

pojęcia w religijnym zastosowaniu) Holgera Kuße, w którym przedstawiono drogę tytułowych słów od sfery profanum do sacrum i następnie ich desakralizację w językach niemieckim i czeskim; „Auswertung der peripheren religiösen Lexik anhand einer Informantenbefragung (Polnisch, Slowakisch, Tschechisch)” (pol. Peryferyjne słownictwo religijne-wyniki badań ankietowych (języki polski, słowacki i czeski)) Hanny Burkhardt, w którym przedstawiono wnioski z badań nad peryferyjnym słownictwem religijnym przeprowadzonych w roku 2009 w Polsce oraz w roku 2011 na Słowacji i w Czechach. Analiza ankiet, w których respondenci z trzech krajów mieli za zadanie zakwalifikować leksemy religijne do sfery sacrum i/lub profanum, wykazała, że procesy sekularyzacji słownictwa religijnego są znacznie silniejsze w Polsce niż w na Słowacji i w Czechach.

W tomie znalazły się także docieklive studia etymologiczne, które przedstawiają procesy sakralizacji i desakralizacji religijnych leksemów na przestrzeni dziejów. W artykule „Vom Werden des christlichen deutschen Wortschatzes” (pol. O kształtowaniu się niemieckiej leksyki religijnej) Albrecht Greule przedstawił wnioski z analizy etymologicznej 67 niemieckich słów w kontekście porównawczym z językami zachodniosłowiańskimi. Wyniki tych badań potwierdzają istnienie europejskiej sieci wzajemnych oddziaływań w tworzeniu się słownictwa chrześcijańskiego w językach narodowych.

Analizy materiałów leksykalnych i frazeologicznych pokazują procesy desakralizacji w kontekście społecznym i politycznym. Wnikliwe i oparte na obszernym materiale językowym studia desakralizacji pojedynczych leksemów zostały zaprezentowane w artykułach „Leksem *pielgrzymka* we współczesnym dyskursie publicznym w Polsce” Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej i „Polska konceptualizacja *grzechu* w świetle danych językowych i tekstowych” Doroty Zdunkiewicz-Jedynak. Magdalena Steciąg natomiast skoncentrowała się na analizie funkcjonowania słownictwa sakralnego w jednym wybranym dyskursie – o charakterze lewicowo-liberalnym, a wyniki badań przedstawiła w artykule „«Piekło kobiet» – o słownictwie sakralnym w dyskursie feministycznym w Polsce”. Z kolei Sebastian Kiraga zajął się badaniem prawicowego dyskursu nacjonalistyczno-kościelnego. W artykule „Zwischen *sacrum* und *profanum* – über einige Besonderheiten des Radio Maryja-Discurses” (pol. Między *sacrum* i *profanum* – o niektórych osobliwościach dyskursu Radia Maryja) omawia techniki łączenia elementów sacrum i profanum na poziomie języka. Mieszanie w jednej wypowiedzi tych elementów prowadzi do sakralizacji pojęć niezwiązanych z religią. Funkcjonowaniu religijnych nazw własnych

w świeckich dyskursach poświęcone są artykuły Stefana Gehrke „Religiöse Verwendungen des Wortes *Żyd* (*Jude*) in polnischen Medien” oraz Renaty Przybylskiej „Religijny ślad w języku – o metaforyzacji wybranych antroponomów biblijnych: *Mojżesz*”. Zmiany w semantyce frazeologizmów biblijnych zostały omówione w artykułach Jerzego Bartmińskiego „Jak zmienia się semantyka frazeologizmów biblijnych w polszczyźnie” oraz Wojciecha Chlebdy „Łyzka świeckiego dziegciu w beczce biblijnego miodu”.

Przegląd wybranych artykułów pokazuje różnorodność badanego materiału, metod i zagadnień poruszonych w tomie. Po lekturze tomu przekonujemy się, że badania nad procesami sekularyzacji pojęć religijnych są bardzo istotne dla rozwoju językoznawstwa – zwłaszcza semantyki, pragmatyki i leksykografii. Autorzy zwracają uwagę na brak odzwierciedlenia w słownikach zmian w znaczeniach i polisemii leksemów oraz frazeologizmów pierwotnie tylko religijnych. Słowniki – jak pisze Alicja Nagórko – są z natury swojej selektywne, ponieważ nie jest możliwe, aby objęły całą leksykę. Poza tym metajęzyk słowników zawsze zależy od stanu wiedzy i orientacji metodologicznej ich autorów (s. 28). Problem selektywności słowników podnosi także Wojciech Chlebda, odnosząc się do słowników języka polskiego. Zwraca uwagę, że *Słownik frazeologiczny języka polskiego* Stanisława Skorupki czerpie dokumentację użycia frazeologizmów tylko z dzieł autorów znanych – często klasyków literatury – i tylko w wersji poprawnej. Postulat poprawności językowej, jak zauważa Wojciech Chlebda, odcina od słownika użycia, których autorami są anonimowi lub mniej znani użytkownicy języka, a właśnie te użycia są potencjalnym źródłem innowacji semantycznych (s. 300). *Słownik języka polskiego* Witolda Doroszewskiego natomiast pomija w znacznym stopniu słownictwo religijne, ponieważ założeniem redaktorów była wynikająca ze względów ideologicznych sekularyzacja języka. Słownik ten, jak wyjaśnia Wojciech Chlebda, w pierwszych dziesięcioleciach powojennych realizował świadomie „ideę wychowania społecznego” poprzez leksykografię (s. 301).

Z lektury tomu wynika konkluzja o szczególnej wrażliwości leksyki religijnej na ideologię oraz – ogólnie rzecz ujmując – uwarunkowania społeczno-polityczne. Świetnie dokumentuje tę wrażliwość Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, podając liczne przykłady użycia leksemu *pielgrzymka* w polskim dyskursie prawniczym po katastrofie lotniczej 10 kwietnia 2010 roku w Smoleńsku. Leksem ten, używany w znaczeniu ‘wyprawa na miejsce katastrofy’ wraz z innymi leksemami religijnymi, np. *męczeństwo* w odniesieniu do śmierci ofiar wypadku lotniczego, ma sakralizować to tragiczne wydarzenie. Sakralizacja wydarzenia niemającego nic wspólnego z religią prowadzi do desakralizacji języka. Rezul-

tatem jest desakralizacja religijnych pojęć. Procesy desakralizacji słownictwa religijnego dzieją się wciąż, możemy je obserwować w czasie aktualnych kryzysów politycznych. Holger Kuße śledzi w niemieckim dyskursie politycznym używanie pojęcia *Verantwortung* (pol. odpowiedzialność), podając m.in. cytaty z wypowiedzi Angeli Merkel z 2003 roku (s. 7). Jest to odpowiedzialność za świat, za wolność i godność wszystkich ludzi – także żyjących poza Niemcami. Tak rozumiana odpowiedzialność wywodząca się, jak dowodzi autor artykułu, z języka religii, jest aktualnie bardzo często używana przez kanclerz Niemiec przy argumentacji przyjęcia uchodźców. Wystarczy wpisać w wyszukiwarce google.de wyraz *Verantwortung*, a ukaże się mnóstwo przykładów, np.

„«Wir werden in einer offenen Welt auch mehr Verantwortung für das übernehmen müssen, was außerhalb unserer europäischen Grenzen passiert», sagte Merkel” (publikacja z dnia 03.03.2016, <http://de.sputniknews.com/politik/>) (pol. „Będziemy musieli w wolnym świecie wziąć na siebie większą odpowiedzialność za to, co się dzieje poza naszymi europejskimi granicami”, powiedziała Merkel).

„«Waren zu exportieren, reicht nicht: Deutschland muss weltweit mehr Verantwortung übernehmen», fordert Bundeskanzlerin Merkel” (publikacja z dnia 02.03.2016, <http://www.spiegel.de/politik/>) (pol. „Nie wystarczy eksportować towarów: Niemcy muszą na całym świecie wziąć na siebie większą odpowiedzialność”, dowodzi Angela Merkel).

Także po referendum w Wielkiej Brytanii decydującym o opuszczeniu przez ten kraj Unii Europejskiej Angela Merkel mówi o odpowiedzialności Niemiec za Europę: „Bundeskanzlerin Angela Merkel hat vor dem Deutschen Bundestag noch einmal ihr Bedauern über den geplanten Austritt Großbritanniens aus der EU zum Ausdruck gebracht und gleichzeitig leidenschaftlich an «unsere historische Verantwortung für Europa» erinnert” (publikacja z dnia 28.06.2016, <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2016/06/2016-06-28-regierungserklaerung.html>) (pol. Kanclerz Angela Merkel wyraziła ponownie przed niemieckim Bundestagiem ubolewanie z powodu planowego opuszczenia Unii Europejskiej przez Wielką Brytanię i jednocześnie z pasją przypomniała o „naszej historycznej odpowiedzialności za Europę”).

Czy pojęcie odpowiedzialności stało się kluczowe w aktualnym dyskursie politycznym w Niemczech? Badania sekularyzacji językowej zaprezentowane w recenzowanym tomie mają więc znaczenie nie tylko dla rozwoju językoznawstwa, lecz także dla lepszego zrozumienia problemów politycznych i społecznych.

Bibliografia

- Doroszewski, W. (1958–1962). *Słownik języka polskiego* (T. 1–4). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.
- Doroszewski, W. (1963–1969). *Słownik języka polskiego* (T. 5–11). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nagórko, A. (Red.). (2014). *Sprachliche Säkularisierung: Semantik und Pragmatik*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Skorupka, S. (1967–1968). *Słownik frazeologiczny języka polskiego* (T. 1–2). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.

**Review: *Sprachliche Säkularisierung.
Semantik und Pragmatik,*
ed. Alicja Nagórko, Georg Olms Verlag,
Hildesheim–Zürich–New York 2014, 466 pp.**

Summary

The reviewed collective volume falls within the stream of research on the language of religion, yet – unlike theolinguistics, which deals with different varieties of religious texts – the presented studies focus on the use of religious vocabulary in secular contexts. The studies deal with the processes of linguistic secularisation, sociology of religion, and above all – linguistics. The volume consists of twenty-six studies by scholars for Germany, Poland and Slovakia.

**Rec.: *Sprachliche Säkularisierung.*
Semantik und Pragmatik,
Hrsg. von Alicja Nagórko, Georg Olms Verlag,
Hildesheim–Zürich–New York 2014, 466 S.**

Streszczenie

Recenzowana monografia zbiorowa włącza się w nurt badań nad językiem religii, jednak w odróżnieniu od teolingwistyki, która zajmuje się różnymi wariantami tekstów religijnych, prezentowane badania koncentrują się na funkcjonowaniu religijnej leksyki w świeckich dyskursach. Tematyka tomu dotyczy procesów językowej sekularyzacji, badanych z perspektywy różnych dyscyplin humanistycznych: kulturoznawstwa, socjologii religii i przede wszystkim językoznawstwa. Tom składa się z 26 opracowań naukowych uczonych z Niemiec, Polski i Słowacji.

Keywords: secularisation; language of religion; semantics; pragmatics

Słowa kluczowe: sekularyzacja; język religii; semantyka; pragmatyka

Anna Zielińska, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw

Correspondence: azielinskaslawistyka@gmail.com

The work was financed from the statutory funds of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

Competing interests: The author is the Director of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences – the publisher of the journal.